

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Кафедра кримінального процесу, криміналістики та експертології
факультет № 6**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни **«Криміналістичні засоби та методи розкриття і розслідування кримінальних правопорушень»** вибіркових компонент освітньої програми другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальність: 262 "Правоохоронна діяльність"

за темою: КРИМІНАЛІСТИЧНА ВИБУХОТЕХНІКА

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 7 від 30.08.2023 р.

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол № 7 від 25.08.2023 р.

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол № 7 від 29.08.2023 р.

Розглянуто на засіданні кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету Протокол № 6 від 21.08.2023 року № 7

Розробник:

Доцент кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 кандидат юридичних наук, доцент Заяць Д.Д.

Рецензенти:

Голова Київського районного суду м. Харкова, доктор юридичних наук, доцент Шаренко С.Л.

Професор кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор Степанюк Р.Л.

План лекції

1. Поняття криміналістичної вибухотехніки та її значення в розслідуванні кримінальних правопорушень.
2. Об'єкти криміналістичної вибухотехніки.
3. Особливості проведення огляду місця події за фактами кримінальних вибухів.
4. Особливості призначення вибухотехнічних експертиз.

Рекомендована література:

Основна

1. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / [А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2018. – 384 с. – ISBN 978-966-610-231-0 (Т. 1). URL: <https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6440>
2. Криміналістика: Підручник / Кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. / За ред. проф. В. Ю. Шепітька. — 4-е вид., перероб. і доп. — Х.: Право, 2008. — 464 с. URL: <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/17/shepitko.pdf>
3. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська]. – 2-е вид, перероб. і доп. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. – 480 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/1191/1/%D0%9B%D0%95%D0%9A%D0%A6%D0%86%D0%87%20%D0%B7%20%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8%202016%2B.pdf>
4. Криміналістика (криміналістична техніка): курс лекцій / П. Д. Біленчук, А. П. Гель, М. В. Салтевський, Г. С. Семаков. Київ : МАУП, 2001. 216 с. <http://www.kul-lib.narod.ru/bibl.files/krim/book-710.htm>

Додаткова

1. Кофанов А.В., Кобилянський О.Л., Давидова О.О. Криміналістичне дослідження вибухових речовин. – Методичні рекомендації. – Київ: КИЙ, 2011. – 48 с. – (Серія «Криміналістичне забезпечення») URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/2998/1/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B5%20%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B2%D0%B8%D0%B1%D1%83%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85%20%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD.pdf>
2. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / [В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін.]; за ред. В. Ю. Шепітька.-Харків : Право, 2019.

- https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/16146/1/Bilous_117-121.pdf
3. Гусєва, В. О. Тактика огляду місця події під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із вибухами / В. О. Гусєва // Криміналістичні та психологічні аспекти досудового розслідування: матеріали наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 29 квіт. 2020 р.) / МВС України, Одес. держ. ун-т внутр. справ. - Одеса, 2020. - С. 20-23. https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/9249/Taktyka%20ohliadu%20mistsia%20podii_Husieva_2020.pdf?sequence=3&isAllowed=y
 4. Особливості взаємодії при досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень за фактами вибуху, загрози вибуху або виявленні саморобних вибухових пристроїв : науково-методичні рекомендації / В. В. Кікінчук, Р. Л. Степанюк, Т. А. Пазинич; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Каф. криміналістики та суд. експертології. - Харків : ХНУВС, 2018. - 39 с. https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/3542/Osoblyvosti%20vzaiemodii%20pry%20dosudovomu%20rozsliduvanni%20kryminalnykh%20pravoporushen%20za%20faktamy%20vybukhu_naukovo%20metodychni%20rekomendatsii_V%20V%20Kikinchuk_R%20L%20Stepaniuk_T%20A%20Pazynykh_2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y
 5. Методичні рекомендації щодо проведення огляду місця події за участю представників вибухотехнічної лабораторії експертних підрозділів МВС України, Державної служби з надзвичайних ситуацій України, інших експертних служб / Степанюк Р.Л., Кікінчук В.В., Лозова С.М., Пчеліна О.В. // Законодавче забезпечення правоохоронної діяльності : навчальний посібник / за заг. ред. В. В. Сокурєнка. – Харків : Стильна типографія, 2017. – С. 448-465. - (До 100-річчя підготовки охоронців правопорядку у Харкові) <https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/3664/restricted-resource?bitstreamId=dc869df8-dbc1-4a45-9da1-bc0698c8495c>
 6. Особливості використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, учинених на території операції Об'єднаних сил, а також на тимчасово окупованих територіях : наук.-метод. рек. / В. В. Кікінчук, Р. Л. Степанюк, О. О. Юхно та ін.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. кримінал. процесу та організації досуд. слідства, Каф. криміналістики та судової експертології. - Харків : ХНУВС, 2018. - 48 с. https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/3544/Osoblyvosti%20vykorystannia%20spetsialnykh%20znan_Naukovo-metodychni%20rekomendatsii_2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

1. Поняття криміналістичної вибухотехніки та її значення в розслідуванні кримінальних правопорушень.

Однією з найважливіших задач, що постають перед правоохоронними органами незалежної держави України, є боротьба з незаконним поводженням з вогнепальною зброєю, боєприпасами, вибуховими речовинами, вибуховими

пристроями, а також із кримінальними правопорушеннями, що вчиняються із застосуванням названих об'єктів, у тому числі й випадками кримінальних вибухів. За останні п'ять років в Україні збільшилась кількість кримінальних правопорушень, пов'язаних із вбивствами, нанесенням тілесних ушкоджень, бандитизмом, захопленням та викраденням транспортних засобів, у тому числі літаків, диверсіями, терористичними актами і особливо злісними хуліганствами. При цьому значно ускладнилися способи, технічні засоби, знаряддя вчинення кримінальних правопорушень. Серйозну загрозу для сучасного суспільства являють тероризм та інші кримінальні правопорушення, під час вчинення яких застосовуються як знаряддя кримінального правопорушення вибухові речовини та пристрої. Кримінальні правопорушення, які вчиняються із застосуванням вибухових речовин і вибухових пристроїв, відрізняються особливою жорстокістю, направлені проти життя людей, їх майна, несуть моральну і політичну шкоду, ускладнюють оперативну ситуацію в Україні.

Безперервний процес розвитку науки і техніки постійно забезпечує все нові можливості наукового дослідження матеріальних об'єктів. З огляду на це, сьогодні спостерігається тенденція до розширення можливостей науки криміналістики в цілому та судової експертизи, як її складової частини, зокрема. З'являються нові види криміналістичних досліджень, розширюються межі судових експертиз за рахунок розробки теоретичних основ і методик дослідження нових джерел доказової інформації, яка раніше була недосяжна для використання її під час досудового слідства і в судовому розгляді. До таких нових джерел доказової інформації можна віднести вибухові пристрої саморобного і промислового виготовлення, вибухові речовини, сліди вибуху на предметах оточуючого середовища, інші матеріальні джерела інформації, що супроводжують вибух.

Для з'ясування місця і ролі криміналістичної вибухотехніки в системі науки криміналістики розглянемо її як окреме криміналістичне вчення і складову криміналістичної техніки. На наш погляд, вірною є позиція правників, які вважають, що практична діяльність експертних установ правоохоронних органів, судові експертизи виникають на базі різних галузей знань у відповідності з потребою слідчої та судової практики для розв'язання таких питань по справах, що потребують спеціальних пізнань знаючих фахівців — судових експертів. Це обумовлюється різноманіттям спеціальних об'єктів, що досліджуються, — речових доказів, і в цьому зв'язку — розширенням кола експертних завдань, для вирішення яких потрібні спеціальні пізнання

Отже, **криміналістична вибухотехніка** — галузь криміналістичної техніки, що вивчає вибухові речовини, вибухові пристрої, засоби підриву, сліди їх дії та закономірності використання (застосування) таких об'єктів при вчиненні кримінальних правопорушень, а також розробляє на цій основі науково-технічні прийоми, методи і засоби пошуку, обстеження, знешкодження, огляду, фіксації, вилучення і дослідження вибухових речовини, вибухових пристроїв і слідів вибуху з метою розслідування та попередження кримінальних правопорушень.

Предмет криміналістичної вибухотехніки включає чотири групи закономірностей: 1) закономірності використання вибухових пристроїв як

знаряддя кримінального правопорушення; 2) закономірності утворення слідів, пов'язаних з виготовленням, зберіганням і застосуванням вибухових речовин, засобів підриву і вибухових пристроїв; 3) закономірності розробки науково-технічних прийомів, методів і засобів виявлення, збереження, фіксації і вилучення вибухових речовин, засобів підриву, вибухових пристроїв і слідів їх застосування; 4) закономірності криміналістичного дослідження вибухових речовин, засобів підриву, вибухових пристроїв і слідів їх застосування.

Практичними (прикладними) завданнями криміналістичної вибухотехніки є:

- пошук та виявлення вибухонебезпечних предметів та їх знешкодження;
- визначення виду вибухонебезпечного виробу (його приналежності до певної категорії) в тому числі підірваного, виду і маси речовини заряду, способу і засобів його підриву, способу приведення в дію та інших характеристик;
- встановлення факту вибуху, виявлення слідів вибухового впливу на предметах речової обстановки місця події, визначення обсягу руйнувань та можливої приналежності окремих осколків, деталей, предметів до вибухового пристрою;
- встановлення обставин вибуху, реальних і можливих його наслідків (визначення центру вибуху, місця розташування потерпілих та окремих предметів обстановки в момент вибуху, визначення характеру і радіуса ураження при вибуху тощо);
- розробка ефективних криміналістичних технологій та удосконалення існуючих техніко-криміналістичних прийомів і засобів пошуку, обстеження, знешкодження, огляду, фіксації, вилучення, збереження ВР, ВП і слідів їх дії; створення ефективних польових експрес-методів і прийомів диференціації ВП і предметів, які імітують ВП;
- удосконалювання експертно-криміналістичних методик і засобів дослідження всіх типів ВР, промислових, кустарних і саморобних ВП, слідів їх дії (вибуху), а також методик комплексного медично-вибухотехнічного дослідження слідів впливу вибуху на організм людини і тварин;
- удосконалення правил і рекомендацій з підготовки і призначення вибухотехнічних експертиз, розробка і удосконалення рекомендацій з розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням ВР і ВП.

2. Об'єкти криміналістичної вибухотехніки.

Об'єктами криміналістичної вибухотехніки є:

1. Вибухові речовини (далі - ВР), вибухові пристрої (далі - ВП), засоби підриву, піротехнічні та імітаційні засоби, елементи, що входять до їх складу та залишки після вибуху.

2. Сліди виготовлення, зберігання і застосування вибухових речовин, засобів підриву і вибухових пристроїв.

До слідів вибуху відносяться: механічні пошкодження середовища (грунту чи іншого матеріалу поверхні), навколишніх предметів, живих осіб від вибухової хвилі (воронки, розлами, відколи, локальні деформації тощо), від осколків (вм'ятини, подряпини, осколкові пробоїни); термічні пошкодження

(окопчення, оплавлення); залишки вибухового пристрою (металеві, скляні або пластмасові частини корпусу пристрою, обривки електропроводів, дроту і вогнепровідного шнура, частини корпусу, механічного підричника, деталі або уламки годинникового механізму тощо).

3. Матеріали, речовини, інструменти і пристосування, які застосовувались для виготовлення або ремонту вибухових речовин і вибухових пристроїв.

Засоби і методи виявлення та криміналістичного дослідження зазначених об'єктів і слідів їх застосування базуються на даних відповідних військово-технічних наук, фізики, хімії. Разом з тим у значній мірі вони ґрунтуються на результатах вивчення таких закономірностей механізму дії і конструктивних особливостей цих об'єктів, які не враховуються у військово-технічних науках і носять специфічний криміналістичний характер. Саме це є характерним для науково-методичної основи даної галузі криміналістичної техніки.

Під **вибухом розуміють** дуже швидке виділення енергії в результаті фізичних, хімічних або ядерних змін вибухової речовини. При вибуху завжди відбувається розширення вихідної речовини або продуктів її перетворення, внаслідок чого виникає дуже високий тиск, що викликає руйнування і переміщення навколишнього середовища.

На сьогодні вибухових речовин нараховується понад 2000, що, безумовно, ускладнює визначення індивідуального найменування тієї чи іншої речовини. В процесі експертних досліджень постійно виникають питання, відповіді на які потребує глибоких спеціальних знань щодо типів, характеристик та властивостей вибухових речовин, сфери їх застосування.

Вибухові речовини – це індивідуальні речовини або суміші, які в результаті певного зовнішнього впливу (нагрівання, удар, тертя, вибух іншої ВР тощо) здатні до швидкого хімічного перетворювання, що супроводжується виділенням великої кількості енергії та утворенням газів. Тому вони придатні для здійснення вибуху, призначені для застосування або фактично використовуються в пристроях, що експлуатують енергію вибуху.

Вибуховими можуть бути речовини будь-якого агрегатного стану - тверді тіла, рідини, гази. Найбільш поширені ВР у твердому та рідкому агрегатних станах (конденсовані ВР).

ВР відрізняються за складом, фізико-хімічними та вибуховими властивостями, іншими ознаками. Наприклад, ВР поділяються на індивідуальні та змішані, здатні та нездатні до детонації, потужні або малопотужні, чутливі або менш чутливі до зовнішньої дії (розігрів, удар, тертя, вибух тощо). За фізичним станом конденсовані ВР бувають тверді монолітні (литі, пресовані), сипучі (порошкоподібні, гранульовані, зерноподібні), еластичні, пластичні, рідинні текучі.

Крім того виділяють ВР саморобні та виготовлені промисловим способом згідно із затвердженою технологією та апаратурним забезпеченням процесу. За сферою та умовами застосування ВР промислового виготовлення поділяються на ВР народногосподарського та військового призначення.

Залежно від умов застосування та цільового призначення, виділяють чотири групи ВР:

- ініціюючі;
- бризантні;

- порохи (метальні ВР);
- піротехнічні суміші, що здатні до вибухового перетворювання.

Ініціюючі (або первинні) ВР - високочутливі ВР, які використовуються для викликання вибухових перетворювань в зарядах інших ВР (капсулях-детонаторах, запалах, електродетонаторах). Характерною особливістю ініціюючих ВР є те, що для викликання їх вибуху в формі детонації потрібен незначний зовнішній вплив (удар, наколювання, тертя, нагрів тощо), сам процес вибуху характеризується дуже малим періодом нарощення швидкості до максимального значення - меншим, ніж у інших типів ВР. Завдяки цій властивості для викликання вибуху бризантних ВР потрібен невеликий заряд ініціюючої ВР. До найбільш розповсюджених ініціюючих ВР відносяться азид свинцю, фульminat ртуті (гримуча ртуть), тетранітрорезорцинат свинцю (ТНРС) та тетразен.

Бризантні (вторинні) ВР - відносно менш чутливі та застосовуються як розривні заряди у боєприпасах та у підривних засобах. На відміну від ініціюючих мають меншу сприйнятливість до зовнішніх впливів та більший період нарощення швидкості розкладання до максимального значення. Крім того, горіння вторинних ВР стійке і переходить у детонацію лише під час вибуху ініціюючої ВР або через особливі умови: висока температура, велика маса, високий тиск, горіння в замкнутому об'ємі. До характерних представників бризантних ВР, які випускаються промисловістю, належать: індивідуальні бризантні ВР - тротил, тетрил, гексоген, октоген, пентаеритриттетранітрат (ТЕН), нітрогліцерин, пікринова кислота, динітронафталін; змішані ВР на основі аміачної селітри - амоніти різних марок (суміші з тротилом, гексогеном та різними невибуховими компонентами), динамони (суміші з невибуховими пальними компонентами: деревинним борошном, нафтопродуктами тощо), детоніти та вугленіти (суміші з нітрогліцерином, діетиленглікольдинітратом).

Метальні ВР (порохи та ракетні палива) застосовуються, головним чином, для метання снарядів, куль (вогнепальна зброя) та утворення реактивної сили (ракети). Основною формою вибухового перетворювання металевих ВР є стійке горіння, яке не переходить у детонацію навіть за умов, характерних для вторинних ВР. До металевих ВР належать порохи та суміші, тверді ракетні палива.

Піротехнічні суміші – використовуються для створення світлового, димового, звукового ефектів при горінні та являють собою механічні суміші, основними компонентами яких є неорганічні окисники, пальне (органічні або металеві горючі речовини) та в'язка речовина. Застосовуються в боєприпасах освітлювальної, сигнальної, запалювальної дії, а також у різних піротехнічних засобах.

Вибухові пристрої – це промислові, кустарні та саморобні вироби одноразового застосування, в конструкції яких передбачено створення уражаючих факторів або виконання корисної роботи за рахунок використання енергії хімічного вибуху заряду вибухової речовини або суміші.

У загальному вигляді вибуховий пристрій може складатися з таких компонентів:

- заряд ВР;

- засіб підриву (детонатор);
- механізм приведення в дію (датчик цілі);
- корпус та маскуючі матеріали (пакети, коробки тощо).

Засіб підриву складається безпосередньо з детонатора і механізму приведення його в дію.

Дані механізми за принципом дії можуть бути: механічні, електричні, хімічні, електронні, комбіновані.

Механізми приведення детонатора в дію механічного принципу можуть бути в свою чергу розділені на обривні, натискні, розвантажувальні та натяжні.

Електричний спосіб підриву зарядів ВР проводиться за допомогою: електродетонаторів, джерела струму, проводів для підключення і датчика цілі.

Вибухові пристрої поділяються на промислового, кустарного та саморобного виготовлення. У свою чергу вибухові пристрої промислового виготовлення поділяються на військового та господарчого призначення.

До вибухових пристроїв промислового виготовлення військового призначення відносяться: гранати, гранатомети, снаряди, міни.

До вибухових пристроїв промислового виготовлення господарчого призначення відносяться: пристрої для сейсморозвідки, прилади для обробки металів вибухом.

Саморобні вибухові пристрої мають різноманітні конструкції, до складу яких можуть входити: годинникові механізми, електронні плати для керування вибухом на відстані, елементи з пристроїв побутового призначення.

Для всіх вибухових пристроїв, у тому числі саморобних, характерна певна сукупність елементів конструкції, частина яких в цілому вигляді або в залишку після вибуху може бути виявлена на місці події. Крім того, особа, яка виготовляє такий пристрій повинна володіти спеціальними знаннями і навичками, мати необхідні вихідні речовини, компоненти, деталі та вузли, обладнання та інструменти.

Таким чином предмети, які являються ВП або їх залишки зберігають сукупність ознак, виявлення яких дозволяє зробити висновки про їх конструкцію, особливості виконання, кваліфікації та підготовки особи, що виготовила ВП, а також інколи дає можливість проводити порівняння ВП щодо єдиного джерела походження.

Вибухові пристрої промислового та саморобного виготовлення, вибухові речовини, засоби їх ініціювання, вироби та пристрої, які містять вибухові речовини, охоплюються терміном вибухові матеріали.

Згідно з Додатком 3 до Інструкції про поводження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах внутрішніх справ України, затвердженої наказом МВС України від 9 липня 2014 р. №653, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 28 липня 2014 р. за №870/25647, за ступенем небезпечності ***вибухові матеріали поділяють на три категорії.***

Перша (надзвичайно небезпечні): боєприпаси ствольної артилерії, реактивні снаряди, мінометні міни, гранатометні постріли, які пройшли канал ствола або із зведеними в бойове положення підривачами; промислові боєприпаси з підривачами або засобами ініціювання зі слідами корозії, механічними пошкодженнями; одноразові гранатомети з пострілами, які знаходяться у зведеному бойовому положенні; інженерні протипіхотні міни із

зведеними в бойове положення підривачами (запалами) або засобами ініціювання; промислові боєприпаси з елементами-пастками, елементами невилучення, елементами самоліквідації; промислові боєприпаси зі зведеними електромагнітними, вібраційними, нахильними, акустичними, оптичними датчиками цілі, електрохімічними та іншими уповільнювачами; промислові підривачі без запобіжників, які зведені у бойове положення; промислові підривачі зі слідами корозії, механічними ушкодженнями, закопченнями; заряди вибухової речовини промислового виготовлення з встановленими в них підривачами або засобами ініціювання із запобіжниками; заряди ініціювальних вибухових речовин саморобного виготовлення; промислова ініціювальна вибухова речовина; саморобна вибухова речовина (хімічно синтезована або суміш компонентів); промислова вибухова речовина, яка за зовнішніми ознаками змінила свою структуру, колір або втратила стійкість до початкового ініціювального імпульсу; імітаційні засоби, на яких є сліди корозії, механічних ушкоджень, кіптяви; саморобні вибухові пристрої без пасток, які містять засоби ініціювання або підривані та заряди відомих промислових вибухових речовин; саморобні вибухові пристрої, які конструктивно з'єднані з механічними або хімічними уповільнювачами вибуху; саморобні вибухові пристрої, які містять елементи невилучення, заряди саморобних вибухових речовин; промислові вибухозапалювальні пристрої, які конструктивно з'єднані з засобами ініціювання або засобами підпалювання; ручні гранати у зібраному вигляді без запобіжників або зі значною на них корозією; промислові засоби ініціювання з корозією або механічними ушкодженнями; саморобні засоби ініціювання за типом детонаторів, електродетонаторів; промислові вироби, що містять відому вибухову речовину, але зі слідами значної корозії, механічних ушкоджень, закопчень, які не містять підривачів або засобів ініціювання; вибухові пристрої невідомої конструкції або такі, що викликають сумніви.

Друга (небезпечні): відомі промислові боєприпаси, з'єднані з підривачами або засобами ініціювання із запобіжниками; боєприпаси ствольної артилерії, реактивні снаряди, мінометні міни, гранатометні постріли, які не пройшли канал ствола та містять підривачі, що не зведені в бойове положення; одноразові гранатомети з пострілами, які знаходяться у безпечному стані; промислові підривачі, які не зведені в бойове положення, за відсутності пошкоджень; засоби ініціювання: капсулі-детонатори, електродетонатори, детонуючі шнури та стрічки промислового виготовлення без слідів механічних пошкоджень, корозії, закопчень; інженерні боєприпаси з підривачами (запалами), які не зведені в бойове положення; промислові заряди бризантних вибухових речовин підвищеної потужності без очевидних змін кольору; піротехнічні засоби зі слідами корозії, механічних ушкоджень, закопчень без пошкоджень приводних засобів; саморобні піротехнічні суміші; саморобні вибухозапалювальні пристрої без засобів ініціювання або підпалювання за відсутності пошкоджень.

Третя (обмежено небезпечні): промислові вироби, що містять заряди бризантних вибухових речовин нормальної або зниженої потужності, металеву вибухову речовину, піротехнічні суміші, на яких відсутні сліди корозії, механічних ушкоджень, закопчень, без змін кольору, за відсутності засобів ініціювання, підшивачів з непростроченим терміном зберігання або

експлуатації; заряди бризантної вибухової речовини нормальної або зниженої потужності, металеві вибухові речовини (порохи), промислові піротехнічні суміші, без змін кольору за відсутності засобів ініціювання або підшивачів з не простроченим терміном зберігання.

3. Особливості проведення огляду місця події за фактами кримінальних вибухів.

Виходячи із завдань огляду місця події, необхідно мати на увазі, що якісний пошук і виявлення слідів вибуху та об'єктів, що відносяться до конструкції ВП, можуть здійснювати виключно спеціалісти-вибухотехніки. Тому пошук слідів у будь-якому випадку повинен відбуватися за їх участю. З метою вилучення та фіксації речових доказів слідчому доцільно залучати техніків-криміналістів та інших фахівців в залежності від наявних обставин.

Характерними особливостями огляду місця події за фактами вибухів є:

- тривалість і трудомісткість процесу огляду, що пов'язано з великою кількістю фрагментів речової обстановки та незначними розмірами фрагментів, що залишилися після вибуху ВП;
- значні відстані, на які під час вибуху на відкритій місцевості розлітаються фрагменти;
- можлива наявність потерпілих, яким потрібно надати екстрену допомогу та евакуацію;
- можлива наявність на місці вибуху інших ВП і вибухонебезпечних предметів;
- необхідність термінового проведення невідкладних аварійно-відновлювальних робіт;
- можлива наявність несприятливих погодних умов (при огляді на відкритій місцевості).

Загальна стадія огляду.

Безпосередньо після прибуття на місце події керівник слідчо-оперативної групи (прокурор, слідчий) вживає заходів із охорони місця події і забезпечення безпеки учасників огляду та подальших робіт (визначити небезпечні місця, захистити їх або зміцнити ті чи інші ділянки, відключити електричне, газове обладнання тощо).

До проведення слідчим огляду місця події в обов'язковому порядку фахівці вибухотехнічної служби (за можливості разом із кінологами), проводять попередній огляд місця події на предмет виявлення вибухонебезпечних предметів, вибухових пристроїв (речовин), які становлять небезпеку для учасників огляду та інших осіб. В разі виявлення таких вони вживають заходів з їх знешкодження. Обмежувати час виконання такого огляду та давати вказівки спеціалістам-вибухотехнікам категорично забороняється. За результатами такого огляду складається відповідний акт.

Тільки після цього керівник слідчо-оперативної групи, разом із спеціалістом-вибухотехніком, може здійснити загальний огляд місця події з метою отримання загального уявлення про характер того, що сталося. Це, в залежності від обстановки, досягається або круговим способом пересування по території (по концентричним колам різного радіусу), або рухом по спіралі (від центру до периферії або навпаки) із збільшенням (зменшенням) радіусу руху,

або фронтальним способом пересування (за певними напрямками).

За результатами проведеного загального (поверхневого) огляду необхідно:

- організувати надання допомоги потерпілим при максимальному збереженні обстановки на місці вибуху;
- вжити заходів до видалення з місця події усіх сторонніх, не зайнятих в огляді осіб, а кожному учаснику огляду поставити конкретне завдання (наприклад, робота з потерпілими, фото-, відеозйомка, огляд тієї чи іншої ділянки тощо);
- за участю спеціаліста-вибухотехніка проінструктувати членів ССТ, осіб, залучених для надання їм допомоги, про те, як робити огляд, на що звертати увагу, про техніку безпеки при проведенні робіт;
- з урахуванням отриманих попередніх даних разом зі спеціалістом-вибухотехніком визначити межі огляду, технічну класифікацію ВР, форми вибухового перетворення ВР (горіння або детонація тощо);
- визначити (спланувати) послідовність і обсяг дій, пов'язаних з виявленням і способом пошуку слідів вибуху, а також лінію оточення з метою охорони місця події.

Таким чином на цій стадії огляду проводиться з'ясування всієї картини події в цілому на основі аналізу видимих слідів вибуху, взаємного розташування предметів і показань очевидців.

Основна мета цього етапу:

- виявити ознаки вибуху вибухового пристрою;
- оцінити його потужність, наявність (відсутність) міцного корпусу, осколкових елементів;
- уточнити межі огляду з урахуванням попереднього судження про вибуховий пристрій, масу заряду, центр вибуху;
- визначити способи і прийоми детального огляду згідно з речовою обстановкою і наявними силами та засобами.

Необхідно мати на увазі, що, наприклад, при вибухах на транспорті загальний огляд потрібно починати з навколишньої місцевості, оскільки необхідність звільнення проїжджої частини може призвести до втрати об'єктів. На відкритій місцевості краще застосовувати секторний спосіб огляду, а коли відбувається розкид об'єктів на великій площі – комбінований. При цьому розбивають місце події на квадрати (сектори) поблизу центру вибуху (в радіусі до 50-100 м), а в далекій зоні використовують фронтальний метод – огляд ланцюгом через 1-2 м. При такому варіанті члени СОГ, закріплені по 2-3 особи за кожним квадратом, мають можливість постійно консультуватися зі спеціалістом-вибухотехніком.

Детальний огляд місця вибуху.

Ця стадія передбачає огляд з дотриманням запобіжних заходів всіх предметів і слідів, що можуть мати відношення до вибуху та осіб, які його вчинили. Головне при детальному огляді - зафіксувати місцезнаходження, положення, індивідуальні ознаки, стан об'єктів (слідів) на момент їх виявлення та вилучення, щоб у подальшому при проведенні експертних досліджень отримати об'єктивні результати. Фіксація здійснюється, крім протоколу і схем, за допомогою вузлової та детальної фото- і відеозйомки.

Залежно від місця події всю територію, що підлягає огляду, прийнято

розбивати на сектори, ділянки або вузли.

Секторний спосіб застосовується, коли місце події являє собою відкриту ділянку місцевості. Епіцентр вибуху приймають за центр годинникового циферблату, стрілки на 6-12 годину орієнтуються за компасом на північ і південь, місце розташування знайдених об'єктів позначаються відповідно до поділу годинникового циферблату і відстані до центру (епіцентру) вибуху.

Ділянковий (плановий) спосіб застосовують, коли на місці події є будівлі, споруди та інші об'єкти. Територію поділяють на ділянки різної форми і розмірів. При фіксації виявленого використовуються постійні орієнтири всередині даних ділянок.

Вузловий спосіб, як прийом огляду використовується в окремих місцях на території, що підлягає огляду, де потрібне першочергове проведення аварійно-рятувальних та відновлювальних робіт із зміною речової обстановки.

При вибухах доцільно спочатку виділити чотири ділянки локалізації слідів (центр (епіцентр) вибуху або місця закладки ВП - площа радіусом до 2 м; ближня - до 5-10 м; середня - до 10-50 м; далека - понад 50 м).

Виявлення, фіксація і вилучення слідів вибуху і залишків ВП починаються з епіцентру вибуху. Тут наявні або вирва, або заглиблення, вищерблення, розломи. Їхню форму, розміри необхідно обов'язково чітко фіксувати на фото та відео із застосуванням масштабної лінійки.

У цій ділянці сконцентровані всі ознаки бризантного і термічного впливу вибуху і, як правило, залишаються тільки найдрібніші фрагменти ВП – металеві, пластмасові, скляні осколки, обривки паперу, картону, тканини, шкіри, окремі фрагменти деталей годинникових механізмів, електронних схем, батарей, частини пружин, ударників, тумблерів, обривки проводів, ізоляційної стрічки. На предметах обстановки і фрагментах ВП є відкладення кіптяви, які містять тверді продукти вибуху і частки ВР, які не прореагували під час вибуху.

Основний спосіб виявлення перерахованого – розбір завалів, розкопування і просіювання ґрунту, збір пилу, бруду, сміття та розтоплення снігу. Беруться проби ґрунту безпосередньо з вирви і по її краю (маса кожного від 1 до 5 кг), предмети або їх частини зі слідами бризантного або термічного впливу з прилеглої до вирви ділянки.

Зібрані сміття, пил, бруд та інші об'єкти повинні піддаватися детальному огляду на чистих аркушах білого паперу за допомогою мікроскопа, збільшувального скла, луп з підсвічуванням тощо. Використовуються і препарувальні голки, пінцети, магніти із змінним положенням робочих поверхонь, інше обладнання.

Для ближньої ділянки характерним є те, що на предметах обстановки виявляються і фіксуються ознаки бризантної, термічної та фугасної дії вибуху, сліди розльоту фрагментів вибухового пристрою та їх залишки з частинками ВР, які не вибухнули або твердими продуктами вибуху (осколки корпусу, фрагменти і деформовані частини запобіжного механізму, залишки камуфляжу). Частки ВР, продуктів вибуху можна виявити на поверхнях предметів, звернених до центру вибуху. Незакріплені і легкі предмети обстановки відкидаються, деформуються і можуть містити сліди термічного впливу.

У центрі вибуху та ближній ділянці рекомендується повністю зібрати всі

пилоподібні нашарування, взяти зразки ґрунту, рослинності, дробленого асфальту, бетону тощо, зробити змиви або зіскоби з предметів (по можливості вилучити їх хоча б частково). Необхідно пам'ятати, що крім кожного такого зразка необхідно брати контрольні зразки, робити зіскоб або змив з незабруднених слідами ВР об'єктів.

У *середній ділянці* на предметах обстановки зосереджені ознаки фугасної і сейсмічної дії: вигинання дверей і вікон, випадання стін, підняття і зрушення перекриттів, зрив елементів дахів, тріщини в стінах будівель, відлами гілок і зрив листя з дерев, зрив одягу з тіла людини. Тут, як правило, знаходять середні за масою фрагменти ВП - залишки м'якої оболонки ВП, обривки дротів, вогнепровідного шнура, ізоляційної стрічки. На всіх цих об'єктах також є залишки ВР, якою був споряджений вибуховий пристрій та продуктів вибуху. У цій ділянці спочатку рекомендується провести ретельний візуальний пошук предметів з ознаками вибухового впливу, після чого взяти контрольні проби і зразки.

У *дальній ділянці* на предметах обстановки виявляються ознаки фугасної дії вибуху. Фугасна дія на цих відстанях втрачає свою інтенсивність, поширення повітряної ударної хвилі супроводжується тільки вибиванням скла, а із залишків ВП можна виявити середні та великі деталі й осколки (осколки металевих корпусу, готові осколкові елементи - гайки, болти тощо). У цій ділянці пошук об'єктів, що мають на собі слідові кількості ВП, залежить від конкретних обставин події.

Заключна стадія огляду.

На цій стадії комплексно оцінюються і процесуально закріплюються всі отримані фактичні дані, які допоможуть надалі висунути версії про осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, вирішити питання про організацію розшукових дій. Також вилучаються і упаковуються сліди і предмети, які можуть стати речовими доказами. Остаточні оформляються необхідні плани і схеми, де відзначаються місця основних руйнувань і пошкоджень речової обстановки, знаходження потерпілих, виявлення вилучених об'єктів, проб і місць знаходження контрольних зразків (із зазначенням відстаней відносно центру вибуху).

У повному обсязі складається протокол огляду. Опис результатів огляду потрібно проводити від *загального до окремого*.

У першу чергу дається характеристика навколишньої місцевості (будівлі або споруди), де стався вибух, центру (епіцентру) вибуху, потім вказується межі огляду території або приміщення. Описуються спосіб їх поділу на ділянки (сектори, квадрати), прийняті позначення, системи вимірювання відстаней, виявлені предмети (труп) і сліди вибуху, інші знайдені об'єкти, що можуть мати відношення до розслідуваної події, використані в роботі криміналістичні засоби. Виявлені і вилучені предмети, сліди, мікрооб'єкти фіксуються в протоколі. При описі останніх важливо вказувати спосіб їх виявлення та вилучення.

Попередні вибухотехнічні дослідження.

Попереднє вибухотехнічне дослідження виконується спеціалістами-вибухотехніками, як правило, у невідкладних випадках. Головна мета – негайно проінформувати слідчих щодо виявлених об'єктів та слідів - їх найменування,

способу правильного збереження, різної інформації розшукового характеру.

Попередні дослідження виявлених в процесі огляду слідів і їх результати відображаються в протоколі. Цю роботу спеціаліст-вибухотехнік повинен проводити в тих межах, які йому визначає слідчий (прокурор). За результатами попередніх досліджень, в тому числі і експрес-аналізів, складаються орієнтування, які можуть містити науково обґрунтовані відомості про причини і обставини вибуху; про основні характеристики і можливе джерело походження підірваного ВП, про матеріали, які використовувалися в його конструкції; рекомендації щодо подальшої роботи з виявленими об'єктами і слідами: як зберегти їх, які експертні дослідження провести.

До протоколу огляду місця події заносяться лише відомості, отримані в результаті безпосереднього дослідження (спостереження) об'єктів та слідів. Відомості у вигляді припущень спеціаліста-вибухотехніка до протоколу не заносяться та можуть використовуватись лише в якості орієнтуючої (пошукової) інформації. Наприклад, якщо на місці події виявлено залишки електронних схем, приймача або антени, спеціаліст може попередньо висловити свої судження про конструкцію і принципи дії ВП, зокрема про те, що він був радіокерований, з певним радіусом дії, а отже, не виключена можливість залишення правопорушником в межах видимості "об'єкта" пульта управління. Хоча подібні логічні висновки до протоколу слідчої (розшукової) дії не включаються, проте вони дозволяють визначити напрями пошуку як правопорушника, так і інших речових доказів.

Грунтуючись на своєму досвіді і конкретно отриманих відомостях, спеціаліст може висловити припущення про професію особи, яка виготовила ВП, про його навички і спеціальні знання у військовій та промисловій вибуховій справі, в галузі хімії та технології виготовлення ВР, електроніки тощо.

Якщо на місці події виявлено вибуховий пристрій, що не вибухнув, спеціаліст може дати обґрунтування причин дефектного спрацьовування, реальної небезпеки виявленого ВП або ВР.

Необхідно пам'ятати, що висновки попередніх вибухотехнічних досліджень використовуються, в першу чергу, для організації пошукової та розшукової роботи за "гарячими слідами".

Експертні вибухотехнічні дослідження проводити в повному обсязі мають можливість тільки експертні підрозділи ДНДЕКЦ МВС України, експертні підрозділи СБ України і НДІСЕ МЮ України.

4. Особливості призначення вибухотехнічних експертиз.

Предмет конкретної вибухотехнічної експертизи визначається сукупністю питань, поставлених перед експертом та безпосереднім чином пов'язаний із завданнями, що нею вирішуються. Такі завдання поділяються на:

- ідентифікаційні;
- класифікаційні;
- діагностичні;
- ситуаційні;
- реконструкційні (відновлювальні).

Метою ідентифікаційних вибухотехнічних досліджень є встановлення

індивідуальної totoжності об'єкта та цілого за його частинами. У певних ситуаціях можуть вирішуватися питання про встановлення загальної родової, групової (видової) приналежності декількох об'єктів, загального джерела походження порівнюваних зразків ВР, засобів ініціювання та інших вибухотехнічних виробів. Найчастіше результати цих досліджень лежать в основі доказування причетності певного кола осіб до вчинення кримінального правопорушення.

Питання, що вирішують ідентифікаційні дослідження:

1. Чи мають представлені зразки вибухових пристроїв (вибухових речовин і т.д.) спільну родову (групову) належність з вибуховим пристроєм (вибуховою речовиною і т.д.), виявленим на місці події?

2. Чи не становили раніше єдине ціле представлені на дослідження металеві осколки (або частини детонатора, або відрізки детонуючого шнура)? Якщо так, то до якого предмету вони відносяться, які форми і розміри цього предмета?

3. Чи є даний об'єкт частиною, елементом конкретного вибухового пристрою, наданого на експертизу?

4. Чи відповідає конструкція наданого вибухового пристрою представленим кресленнями, ескізами, малюнками, схемам?

Нерідко ідентифікаційні завдання вимагають додаткових спеціальних знань, що відносяться до інших родів криміналістичної експертизи. Наприклад, у деяких випадках факт контактної взаємодії встановлюється за допомогою трасологічної експертизи (ідентифікація вибухового пристрою за слідами інструментів, які були використані для його виготовлення, на корпусі тощо). Відповідно ці дослідження не входять в предмет судової вибухотехнічної експертизи.

Самостійну групу завдань складають *класифікаційні дослідження*. Метою таких досліджень є віднесення речовини або сумішей речовин до категорії ВР; виробу до категорії ВП, боєприпасів або макетів ВП; визначення їх групи, виду (моделі); встановлення приналежності частин і деталей до певного виду (типу), зразку вибухового пристрою; встановлення способу виготовлення вибухового пристрою і вибухової речовини.

Питання, що вирішують класифікаційні дослідження:

1. Чи є представлений на дослідження предмет (сукупність предметів) вибуховим пристроєм або його засобом?

2. Чи є дана речовина (суміш речовин) вибуховою і до якого виду (ініціюючою, бризантною, металною, піротехнічною сумішшю) відноситься? Чи відноситься дана речовина до вибухонебезпечних або легкозаймистих?

3. Чи є представлені на дослідження об'єкти фрагментами (деталлями або вузлами) вибухового пристрою?

4. Яким способом виготовлена дана вибухова речовина чи вибухонебезпечна суміш - промисловим, кустарним чи саморобним? Яке найменування (марка) представленої на дослідження вибухової речовини?

Метою діагностичних вибухотехнічних експертних досліджень є визначення стану та придатності вибухових речовин, вибухових пристроїв та їх окремих елементів до здійснення вибуху, оцінку їх уражаючих властивостей, причин і механізму їх руйнування або пошкодження.

За слідами на об'єктах-носіях можуть встановлюватись професійні якості особи, яка виготовила ВР і ВП (наприклад, наявність або відсутність професійних знань і навичок), що завжди має важливе значення для вирішення завдань з розшуку правопорушників.

Питання, що вирішують діагностичні дослідження:

1. Чи справний вибуховий пристрій (заводського виготовлення), якщо ні, то які причини несправності?
2. Чи придатний наданий на дослідження вибуховий пристрій (боєприпас) для здійснення вибуху? Якщо ні, то чи є на його деталях або частинах сліди, що вказують на відновлення втрачених властивостей?
3. Чи є в конструкції представленого на дослідження боєприпасу (піротехнічного виробу, сигнального, освітлювального, навчально-імітаційного і т. п.) елементи переробки? Якщо так, то які саме і яке їх призначення?
4. Які засоби підризу (ініціювання) застосовуються в даному вибуховому пристрої (боєприпасі тощо), які їхні найменування та характеристика?
5. Якщо даний об'єкт є кустарним засобом підризу (спалаху), то які його конструкція, принцип дії та які предмети використані при його виготовленні?

Метою ситуаційних вибухотехнічних досліджень є визначення механізму вибуху за конкретних обставин, можливих наслідків у разі спрацювання вибухового пристрою, встановлення місця розташування підричника в момент вибуху, наявності реальної небезпеки для людей, що знаходяться на різних відстанях від вибухового пристрою тощо.

Питання, які вирішуються проведенням ситуаційних досліджень:

1. Чи було на місці події застосовано вибуховий пристрій або ж стався об'ємний вибух газоповітряної (або ж іншої) суміші?
2. Чи є зафіксовані на місці події руйнування та пошкодження, результатом дії вибухового пристрою встановленої конструкції?
3. Які розміри небезпечної зони ураження даного вибухового пристрою і чи була реальна загроза для життя і здоров'я людей?
4. Де було закладено вибуховий пристрій і яке було його положення в момент вибуху?
5. Які дії потерпілого могли призвести або призвели до вибуху вибухового пристрою?
6. Чи міг відбутися мимовільний вибух даного вибухового пристрою і які дії або умови (їх інтенсивність) для цього необхідні?

До реконструкційних завдань судової вибухотехнічної експертизи належать:

- реконструкція вибухового пристрою за його залишками або слідами на предметах навколишнього середовища;
- реконструкція початкового місця розташування об'єктів та предметів навколишньої речової обстановки до вибуху.

При розслідуванні кримінальних проваджень даної категорії ці відомості важливі і для розшуку правопорушників, і для доказування причетності до скоєного конкретних осіб.

Питання, що вирішуються реконструкційними дослідженнями:

1. Яка форма, маса, розміри підірваного вибухового пристрою, виходячи із слідів вибуху на місці події?

2. Яка кількість вибухової речовини знаходилося у підірваному вибуховому пристрої, виходячи із слідів вибуху на місці події?
3. Де знаходився потерпілий у момент вибуху?
4. На якій відстані від епіцентру вибуху перебували конкретні елементи речової обстановки місця події?
5. Як розташовувалися об'єкти на місці події до вибуху?

Для вирішення деяких із перерахованих вище питань потрібно проводити *комплексні дослідження* – разом з експертами хіміками, медиками, криміналістами тощо. Наприклад, за допомогою комплексної медико-вибухотехнічної експертизи можна встановити радіус уражаючої дії вибухового пристрою і механізм травмування потерпілих при вибуху, положення вибухового пристрою стосовно потерпілого в момент вибуху тощо.